

Vəfa Həzi qızı İsmayilova
Bakı Dövlət Universiteti
vefaismayilova1997@mail.ru

İNFORMASIYA HÜQUQİ TƏMİNATIN REGIONAL MEXANİZMLƏRİ

Açar sözlər: informasiya, hüquqi tənzimləmə, Avropa məkanı, regional təşkilatlar

Key words: information, legal regulation, European space, regional organizations

Ключевые слова: информация, правовое регулирование, европейское пространство, региональные организации

Giriş

Bu gün yerli, regional və global fəaliyyətlərimizdə bizə yeni vasitələr təqdim edən global və rəqəmsal bir mühitdə yaşayırıq. Bu fəaliyyətlərə siyasi fəallıq, mədəni mübadilə və insan hüquqlarında istifadənin yeni formalarıda daxildir. Bu fəaliyyətlər "əslində real deyil" deyə biləcəyimiz mənada virtual deyildir. Əksinə, onlar əsl vətəndaşların həyatının vacib bir hissəsini təşkil edirlər. İnternetə və rəqəmsal medyaya çatımlılığımızın məhdudlaşdırılması və onlayn fəaliyyətlərimin izlənməsinə yönəlik cəhdlər bizim əsas hüquqlarımız olan ifadə və məlumat alma, təşkilatlanma, məxfilik və şəxsi həyata müdaxilənin yolverilməzliyi kimi azadlıqlarımıza müdaxilə təşkil etməkdədir.

Yeni global rəqəmsal mühit əlbətdə ki, eyni zamanda hüquqazid davranışların baş verməsi üçün yeni bir məkan yaratmaqdadır. Kiber aləmdə törədilən cinayətləri buna misal göstərə bilərik. Kibercinayət və kiber təhlükəsizlik bu gün çox ciddi problemlər olaraq gündəmə gəlmişdir.

Bu məqaləmizdə İnformasiya hüquqi təminatının regional mexanizmlərindən olan Avropa regionun informasiya hüququnun tənzimlənməsi istiqamətində araşdırmağa çalışacağıq.

1.2. Avropa Regionu İnformasiya hüquqi təminatının regional mexanizmi kimi

AB ölkələrində xüsusilə 2000-ci illərdən etibarən informasiya cəmiyyəti olmaq üçün təşəbbüslər artmışdır. Bu ölkələrdə məhsuldarlığın artması informasiya və rabitə texnologiyalarının inkişafı hesabına baş vermişdir. Avropa Birliyi dünyanın ən qabaqcıl rəqabətçi iqtisadiyyatına sahib ola bilmək üçün "E-Avropa 2002" Fəaliyyət Planını və özündə yeni hədəfləri cəmləşdirən "E-Avropa 2005" Fəaliyyət Planını işləyib hazırlamışdır. Bu fəaliyyət planları barədə aşağıda ətraflı bəhs edəcəyik.

AB-nin informasiya siyasətinin əsasları ilk dəfə 1987-ci il "Yaşıl Kitab" (Kitab Avropa Komissiyası tərəfindən Avropa İttifaqı ölkələri səviyyəsində müəyyən bir müzakirə mövzunu açmaq və bütün tərəflərə fikir formalaşdırmağa imkan yaratmaqla mövzunu daha da inkişaf etdirmək üçün hazırlanmış yazılardan ibarətdir) daxil edilmişdir. Bu sənəddə telekommunikasiya və informasiya xidmətləri və vasitələri üçün ortaq bir daxili bazarın yaradılması və bu bazarın təklif etdiyi imkanlardan maksimum istifadə edilməsi hədəflənirdi.

AB tərəfindən informasiya hüquqi tənzimləmə istiqamətində 1998-ci il tarixində "Tənzimləyici Çərçivə Sənədi" qəbul edildi. Daha sonra bu sənədin davamı kimi 1999-cu ildə qəbul edilmiş bir Direktivlə elektron imza ilə şəxsin kağız daşıyıcı üzərində çəkdiyi imzanın eyni hüquqi qüvvəyə malik olması təmin edildi. Direktivdə rəqəmsal imza ənənəvi imzanın bəzi və ya əksər funksiyalarını elektron mühitdə yerinə yetirmə vasitəsi olaraq müəyyən edilmişdi. Direktivin məqsədi rəqəmsal imzanın istifadəsini asanlaşdırmaq, onun hüquqi tanınmasını və təhlükəsizliyi təmin etməkdən ibarət olmuşdur.

AB-də "Beşinci Çərçivə Proqramına" uyğun olaraq, "Avropada İnformasiya Cəmiyyətinin texnologiyaları" layihəsi hazırlandı, ancaq Layihənin həyata keçirilməsi o qədər də uğurlu olmadı. Bundan sonra 2000-ci ildə Lissabon Sammitində birliyə üzv ölkələrin öz aralarında standartlar təmin etmələri, namizəd ölkələrin birlik üzv ölkələri ilə bərabərləşdirilməsi və rəqəmsal müxtəlifliyin daha da böyüməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə "Elektron Avropa Fəaliyyət Planı" qəbul edildi. Planın əsas məqsədləri ucuz, sürətli və təhlükəsiz internet, insanlara investisiya qoymaq və internet istifadəsini təşviq etmək idi. Elektron Avropa Fəaliyyət Planının əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

Avropa İttifaqına daxil olan bütün ölkələrin global şəbəkə ilə əhatələndirilməsi;

- Yeni interaktiv xidmətlərin, o cümlədə effektiv və yüksək keyfiyyətli e-hökmətin təşkili;

- İnformasiya mühitində ixtisaslaşdırılmış insanların artırılması;

- İctimai həyatda bütün xidmətlərin informasiya- kommunikasiya infrastrukturunun yaradılması və ona bərabər çıxışın təmin edilməsi;

- Elektron kommersiya sferasının qanunvericiliklə rəsmiləşdirilməsi, müqavilə və xidmətlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması.

2000-ci ildən - 2002-ci ilə qədər “e-europe” proqramı çərçivəsi daxilində bir sıra layihələr həyata keçirildi, bunun nəticəsində Avropada onlayn rejimdə təqdim olunan xidmətlərin həcmi 6,5% - dən 80% - ə qədər artdı. “E-Europe” Fəaliyyət Planı 3 prioritet ətrafında qruplaşmış 11 cərəyani əhatə edir:

1. ucuz, sürətli və təhlükəsiz internet;
2. insanlarda cəlb olunan sərmayə və onların səriştəsi;
3. internetdən istifadənin şövləndirilməsi.

2001-ci ildə Göteborq Sammitində başlanan “E-Avropa” Fəaliyyət Planı 2002 əvvəlki “E-Avropa” Fəaliyyət Planına paralel bir hərəkət olaraq nəzərdə tutulmuşdu. Bununla yanaşı Avropa birliyi üzv ölkələri və birliyə namizdə ölkələrdəki informasiya sektorunda effektiv bir integrasiyanın təmin edilməsi, regional olaraq, birliyə namizəd ölkələrdə informasiya cəmiyyətinin formalaşdırmaq üçün qanunvericiliyin tətbiqinin vacibliyi xüsusiylə vurğulanmışdır.

Ümumilikdə, “E-Avropa” Fəaliyyət Planları uğurlu olmuş və bu gün şəbəkəyə əvvəllər planlaşdırılan göstəricidən daha artıq insanın və şirkətlərin qoşulmasına yardım etmişdir. Aparılan tədqiqatın nəticələrindən göründüyü kimi informasiya texnologiyalarının inkişafı və internetin daha da geniş yayılması sürətli templər ilə həyata keçirilə bilər, lakin bu zaman cəmiyyətin yenidən qurulması da kifayət qədər zaman tələb edir. Bunun üçün təşkilati dəyişikliklər, insanların bu proqrama qarşı münasibətin və istehlakçıların davranışlarında dəyişikliklər, hüquq normalarının modernləşdirilməsi və siyasi səviyyədə qərarların qəbul olunması da daha zəruridir.

2002 ilin may ayında Avropa Komissiyası «E- Avropa 2002» proqramının davamı olaraq 2005-ci ilə kimi fəaliyyət planını – «E-Avropa 2005: Hami Üçün İnformasiya Cəmiyyəti» proqramını qəbul etmişdir. Bu plan 2000-ci ilin iyun ayında Avropa Şurası tərəfindən bəyanolun «E-AVROPA 2002» proqramını əvəz edəcəkdir. «E-Avropa» 2010-cu ildə Avropa İttifaqında məşğulluğun və sosial birliyin yüksək səviyyəsinə malik rəqabət aparmaq qabiliyyətli, dinamik və elmi tutumlu iqtisadiyyatın yaradılması üzrə Lissabon strategiyası onun bir hissəsidir [5, s. 21].

AB-yə üzv olan dövlətlərin informasiya hüququ sahəsində verdikləri töhfələrdəndə ayrıca bəhs edilməsi xüsusi önəm kəsb edir. Bu dövlətlərin informasiya siyasətinin başlıca prioriteti informasiya təhlükəsizliyi. AB-də informasiya cəmiyyətini inkişafında Mərkəzi Avropa modeli (Almaniya, Fransa, Avstriya və s.), Qərbi Avropa modeli (Şimali İrlandiya və s.), Şərqi Avropa (Bolqarıstan, Rumıniya, Polşa və s.) kimi spesifik informasiya cəmiyyəti modelləri meydana çıxmışdır. Avropada informasiya cəmiyyəti və e-dövlətin tətbiqi üzrə ən qabaqcıl ölkələrdən biri də İsveç hesab edilməkdədir. İsveçi informasiya sahəsində bu pilləyə qalxması onunla əlaqədardır ki, vətəndaşların dövlətin informasiya ehtiyatlarına çıxışını nəzərdə tutan ilk qanun məhz bu ölkədə qəbul edilmişdir. Bu qanun vətəndaşların informasiyaya olan hüquqlarının təminatı məqsədiylə dövlət orqanlarının üzərinə informasiyanın qeydi alınması vəzifəsini qoymuşdur. Bununla yanaşı məzmununda dövlət sirri olan məlumatların xüsusi normativ aktla tənzimlənməsi imperativ qayda kimi qanunda nəzərdə tutulmuşdur.

İnformasiya hüququnun tarixi inkişafına nəzər yetirsək görürük ki, Fərdi məlumatların qorunması informasiya hüququnun formalaşmasında bəlkə də ən həsas məqamlardan biri olmuşdur. Fərdi məlumatların qorunması bir sıra universal beynəlxalq sənədlərdə öz təsbiti tapmışdır. Avropa olaraq Fərdi məlumatların qorunması haqqında ilk qanun 1970-ci il tarixində Almaniya ərazisində (Hessen vilayətində) qəbul edilmiş “Fərdi məlumatların mühafizəsi haqqında” qanun hesab edilir. Qanunda qeyd edilir ki, informasiya mübadiləsi cəmiyyətin sinir mərkəzini təşkil edir və vətəndaşlar haqqında informasiyaların əldə edilməsi onu “ictimaiyyəti qüvvəyə” çevirir. Adıçəkilən qanun sonradan Avropa ölkələrində analoji hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün hazırlanan qanunlarda nümunə kimi istifadə edilmişdir.

Almaniyadan sonra Fransa Respublikasında öz növbəsində qonşu ölkələrin və ABŞ-ın bu sahədəki təcrübələrindən yararlanaraq 1978-ci il tarixində “İnformasiya və azadlıq haqqında” qanun qəbul etmişdir. Qanunun tənzimləmə dairəsi məlumatların avtomatlaşdırılmış qaydada işlənilməsi, mühafizəsi və ötürülməsini əhatə edirdi. Bu qanunda 17 nəfərdən ibarət müstəqil inzibati orqan olan Milli Komissiya yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Komissiya üzvləri öz vəzifələrini 5 il müddətinə icra edirdilər və bu fəaliyyətdən başqa digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzdilər. Komissiya geniş səlahiyyətlərə malik olmaqla, onun əsas fəaliyyət istiqamətlərindən birində informasiya sahəsində əhəlinin marifləndirilməsi idi [3, s. 232].

İnformasiya hüququ təminatının regional mexanizmləri içərisində Avropa Şurasının rolu danılmazdır. Bunlardan ən başlıcası 1950-ci il tarixli İnsan Hüquqları və Əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiyanı qeyd etmək olar. Konvensiyanın xüsusiylə Şəxsi həyata və ailə həyatına hörmət hüququ adlanan 8-ci maddəsi, Fikir, vicdan və din azadlığı adlanan 9-cu maddəsi, Fikri ifadə etmək azadlığı adlanan 10-cu

maddəsi bilavasitə informasiya hüququnun əsas mənbələri kimi çıxış edir. Bununla yanaşı Konvensiyanın sözügedən maddələrinin tətbiqinə dair 1998-ci ilə qədər fəaliyyət göstərmiş Avropa İnsan hüquqları Komissiyasının və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin məhkəmə prezidentləri mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bundan başqa, Avropa Şurası Nazirlər Kabineti tərəfindən 28 may 2003-cü ildə qəbul edilmiş “İnternetdə kommunikasiya azadlığı haqqında” Bəyannamədə yeddi mühüm prinsip öz əksini tapır:

1. *İnternet üçün məzmun qaydaları.* Bu prinsip onu ifadə edir ki, Üzv dövlətlər internetdə yayılan informasiyanın məzmununu, əgər belə informasiyanın başqa formada təqdim edilməsi mümkün deyilsə, məhdudiyyətlərə məruz qoymamalıdır. Lakin, bu prinsip internet informasiya ehtiyatlarında məlumatların yerləşdirilməsinə dair məhdudiyyətlərin müəyyən olunmasını bütünlüklə istisna edə bilməz. Faktiki olaraq bütün dövlətlərdə müxtəlif sahələr üzrə müxtəlif qadağalar nəzərdə tutulur.

2. *Özünü tənzimləmə və birgə tənzimləmə.* Üzv dövlətlər hər iki istiqamətdə həvəsləndirmə tədbirlərinin icrasını öz öhdələrinə götürürlər. İnternetdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi beynəlxalq qurumların və dövlətdaxili orqanların başlıca vəzifəsi olsa da, istifadəçilərin özü tərəfindən tənzimləmə həyata keçirilə bilər.

3. *Dövlət Nəzarətinin olmaması.* Dövlət hakimiyyət orqanları sərhədlərindən asılı olmayaraq, internetdə informasiyanın və başqa kommunikasiya növlərinin ictimai əlçatanlığını ümumi blok qoymaqla və ya süzgəcdən keçirməklə inkar etməməlidirlər.

4. *İnformasiya cəmiyyətində fərdlərin iştirakına maneələrin aradan qaldırılması.* Bu prinsip Cenevrə Prinsiplər Bəyannaməsində bəyan olunan müddəaların icrasına xidmət edir və ayrı-ayrı şəxslərin informasiya əlçatanlığının, eləcə də internetə çıxış imkanlarının ayrı-seçkilik qoyulmadan təminatını nəzərdə tutur.

5. *Xidmət sahələrinin İnternetlə təmin olunması.* Bu prinsip xidmət sahələrinin internetlə təmin olunmasında xüsusi icazə sisteminin mövcudluğunu istisna edir.

6. *Anonimlik.* Bu prinsip həm ifadə azadlığının sərbəst həyata keçirilməsi, həm də bu cür realizənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədiylə onların şəxsiyyəti açıqlanmır [2, s. 370].

Avropa Şurasının İnformasiya hüququna qazandırdığı məfhumlardan biridə “Nifrət nitqi” məfhumudur. AŞ Nazirlər Komitəsi özünün Təvsiyəsində Nifrət nitqinə anlayış verərək qeyd edir ki, Nifrət nitqi dedikdə, irqi nifrət, ksenofobiya, anti-semitizm və ya aqressiv millətçilik və etnosentizimlə ifadə olunan dözümsüzlük, azlıqlara, miqrantlara və dözümlüzlüyə əsaslanan nifrətin digər formalarını yayan, təhrik edən, təşviq edən və ya ifadələrin bütün formaları başa düşülür [2, s. 210].

Nifrət nitqinin bütün dünyada pislənməsinə baxmayaraq, hələ də bu problemin qarşısı alınmamışdır. Hətta insan hüquq və azadlıqlarının pozan belə çıxışların geniş vüsət alması “nifrət cinayətlər” anlayışının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Nifrət cinayətlərinə anlayış ATƏT tərəfindən verilmişdir. Belə ki, nifrət cinayəti- zərərçəkənin, mülkün və ya törədilən cinayətin məqsədinin, həqiqi və ya hiss edilən irqi, milli və ya etnik kök, dil, rəng, din, cinsiyyət, yaş, zehni, yaxud fiziki qüsurlu olmaq cinsi meyl və ya başqa buna bənzər amillərə əsaslanan xüsusiyyətlərə malik quruplara həqiqi və ya o şəkildə qəbul edilən əlaqəni, bağlı olmağı, aid olmağı, dəstəyi və ya üzv olması səbəbi ilə seçildiyi, insanlara və ya mala qarşı cinayətləridə əhatə edəcək şəkildə törədilən bütün cinayətlərdir.

Nəticə

Müasir informasiya cəmiyyətinin ən başlıca elementlərindən biri cəmiyyətin hər bir üzvünün informasiya mübadiləsində aktiv iştirakıdır. Belə olduğu halda informasiya hüquqlarının təminatı və müdafiəsi regional mexanizmlərin maraq dairəsini təşkil edir. Bu cür mexanizmlər qloballaşma prosesinin uğurla davam etdirilməsinə xidmət edir. Lakin informasiya məkanında bədniyyətli insanların da mövcudluğu qaçılmaz haldır. Ona görə də informasiya hüquqi təminatın regional mexanizmləri hər iki istiqamətdə həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası – <http://www.e-qanun.az/>
2. Əliyev Ə.İ., Rzaeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədrzalı Ş.S. İnformasiya hüququ: Dərslik. Bakı: Nurlar, 2019, 448 s.
3. Zakir Avşar, Gürsel Öngören Bilişim Hukuku: İstanbul yayınları, 2010, 344s.
4. Toby Mendel. Freedom of Expression: A Guide to the Interpretation and Meaning of Article 10 of the European Convention on Human Rights. Council of Europe, 2012, 91 p.
5. Cüneyt Kılıç, Burcu Kılınç Savrul “Küreselleşme Sürecinde Bilişim Sektörü'nün Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri'nin Ekonomileri Üzerindeki Etkileri”, İstanbul yayınları, 2015, 33 s.

6. Tony E Wohlers, Lynne Louise Bernier. Setting Sail into the Age of Digital Local Government: Trends and Best Practices. New York: Springer, 2016, 122 p.

Regional mechanisms of information legal framework

Summary

As the information space is an unknown location, regional mechanisms play a special role in regulating, along with international and national mechanisms. The European region is especially popular here. In the article, the author discusses the role of European institutions in the legal regulation of the global environment, and makes suggestions and recommendations.

Региональные механизмы информационного правового обеспечения

Резюме

Поскольку информационное пространство является глобальным местом, в регулировании наряду с международными и национальными механизмами, а также региональные механизмы играют особую роль. Европейский регион особенно популярен здесь. В статье автор обсуждает роль европейских институтов в правовом регулировании глобальной среды, а также дает предложения и рекомендации.

Rəyçi: prof.Ə.Əliyev

Göndərilib: 14.03.2020

Qəbul edilib: 18.03.2020